
Kampen, de IJssel en de Joden.

In een vorige Almanak komt een artikel voor van de heer H. J. Moerman ¹⁾ over de verzanding van de IJsselmonding in de 16de en 17de eeuw en over de noodlottige gevolgen hiervan voor handel en nering van onze stad. Alle pogingen om hierin verbetering te brengen faalden. Men leze hierover het proefschrift van Dr E. Rijpma: De ontwikkelingsgang van Kampen tot omstreeks 1600. Geen wonder, dat de noodtoestand, waarin de stad kwam te verkeren, bij Kampen's burgerij het onderwerp van de dag vormde. Allerlei maatregelen werden aanbevolen, allerlei suggesties werden gegeven om de Hanseatische glorie-tijd te doen terugkeren.

Hoewel de titel het niet zou doen vermoeden, horen we in onderstaand gedicht de weerklink van het dagelijks gesprek. Het is vervaardigd door de predikant-dichter Johannes Vollenhove, die of in Vollenhove of in Kampen is geboren, maar die in alle geval de Latijnsche school hier ter stede heeft bezocht, om — zooals zijn levensbeschrijver A. L. Lesurgeoon het uitdrukt:

„daar de grondslagen te leggen tot die echt klassieke, uit Hellas' en Rome's letterschat geputte geleerdheid, waarvan wij later niet alleen in zijn preeken, naar den ongelukkigen wansmaak dier dagen, de sporen in kwistigen overvloed terugvinden, enz.”

We mogen ons hem dus voorstellen één of meerdere malen per dag de treden van de dubbele trap opwippend, een enkele maal opkijkend naar de gebeeldhouwde zandloper met zijn waarschuwing: RVIT HORA, na de les afglijdend langs de leuning — als tenminste zijn 17e-eeuwse oudemannetjes-

¹⁾ Kampen aan de IJssel.

dracht hem bij zulke sportieve opwellingen niet al te zeer gehinderd heeft.

Ziehier dan zijn gedicht uit zijn Haagse tijd. Vóór hij in het „Dorp der Dorpen” het predikambt aanvaardde, had hij de gemeenten van Vledder en van Zwolle gediend.

Op de geboorte van Tweelingen,
kinderen van den Here Joh. Dav. Wendbeiel,
Konrektor te Kampen.

Falia connubia et tales
celebrent hymenaeos. ²⁾

Te Kampen raakte allengs de nering aan 't verloopen.
De keel des IJsselstrooms, gereet en bij der hant
Voor koopliên, die weleer, als byen, daar met hopen
Vergaarden, hygde nu om aâmtocht, schier verzant.
't Getal der burgerij nam af, als of een kring
Hier toesloeg, jaar op jaar; de straten zagen dootsch.
Men zag om aanwinst uit van menschen en van nering,
En sprak van Joden in te roepen, als iets groots.
Komt dat Hebreeuwsche bloet te Kampen handel drijven,
Heel vruchtbaar in den aart, naar 's wetboex profecy,
Dat wil de stadt met gelt en volk niet weinig styven.
Men ruimze ons vesten in, dat d' Amstel dit beny'.
Dus liep alom de spraak, tot dat helt Wendbeils gade
Gelag in 't kraambedt van twee kind'ren t' ener dragt,
Een dochter en een' zoon, van geen Hebreeuwschen zade,
Zo, Kamper burgers, zo: verstaat uw eige kracht,
En leert door 't echte bedt uw huizen ryk stofferen.
Dus mag het raatslot van de Joôn in rook vergaan.
Al steldenze U te leur, gij kuntze licht ontberen,
En al 't veraart geslacht van Abraham versmaân,
Versmaders van Godts zoon. Des zou de Kerk zich belgen
Uw stadt, een vruchtbre boom, groeit best door eige telgen.

1661.

²⁾ Laten zij dergelijke verbintenissen en huwelijken vieren.

We doen het best de wijze, waarop hij spreekt over bepaalde natuurlijke gebeurtenissen, waar wij met een aanduiding of een half-medische term menen te kunnen volstaan, op rekening van zijn tijd te schrijven. Zo ook zijn beschouwing over en betiteling van het volk van Israël. Hij zelf verzekert t.a.p.: „voor onbeschaamt vertoog van bedtgeheimenissen, en alle taal, die eerbare oren quetst, heb ik mij hier so wel gewacht, als altijd in mijne andere dichtten”. We mogen dus aannemen in het aangehaalde gedicht gekuiste 17de eeuwse taal voor ons te hebben.

Als iemand het recht had de stadgenoten van „helt Wendbeiel” het advies te geven: „Zo, Kamper burgers, zo: verstaat uw eige kracht, En leert door 't echte bedt uw huizen rijk stofferen”, was het de dichter Vollenhove wel. Zijn eerste vrouw schonk hem in een 24-jarige echtverbintenis: zeven zonen en acht dochters. Toen hij na 2 jaren weduwnaar te zijn geweest hertrouwde, waren hem nog 7 kinderen overgebleven: 8 kinderen waren dus overleden voor ze hun 23ste jaar hadden bereikt. Het voor die tijd bekende verschijnsel: een hoge nataliteit en een hoog sterftecijfer. Men verwondere zich niet over die kinderrijkdom. Prof. Knappert verzekert ons, dat in 1773 huwelijken met 16, 17, 22 en 25 kinderen nog „algemeen” voorkomen. ³⁾

Er waren dus blijkbaar in den jare 1661 geen Joden in Kampen aanwezig. Op een kaart van „Joodsche vestigingen in de Nederlanden in het begin der 14de eeuw, ⁴⁾ komen onder de 23 plaatsen in Noord-Nederland ook de 3 IJsselsteden: Zutfen, Deventer, Kampen, benevens Zwolle, voor. Waar waren de Joden dan gebleven?

We weten, dat Europa in de jaren 1347, 1348, 1349, 1350 door de pest werd geteisterd, waarbij volgens schatting zeker de helft van het aantal bewoners het slachtoffer werd. Sommige steden werden letterlijk ontvolkt. De medische kunst

³⁾ Het zedelijk leven onzer vaderen in de 18de eeuw.

⁴⁾ in: Hoofdstukken uit de geschiedenis der Joden in Nederland, door Jac. Zwarts.

schoot te kort en de zeer onhygiënische toestanden in de binnen hun muren besloten Middeleeuwse stadjes met hun nauwe straatjes werkten de verspreiding der zeer besmettelijke ziekte in de hand. De Joden, die zich hielden aan de hun voorgeschreven wassingen, schijnen minder te lijden hebben gehad. Door gebed, processie en openlijke boetedoening trachtte de in doodsangst verkerende mensheid de slagen van deze gesel Gods af te wenden. De openlijke boetedoeningen werden bedreven door de flagellanten, de z.g.n. „Cruusbroeders”, die onder het zingen van liederen van stad tot stad trokken en die zich op het marktplein of in de kerk met ontbloot bovenlijf ten bloede toe geselden.

In tégenspraak met deze publieke schuldbelijdenis werden de Joden als veroorzakers van de „geeeve dood” aangewezen. Het heette, dat zij de bronnen hadden vergiftigd. Bekentenissen onder de vreselijkste folteringën afgesperst, moesten een schijn van rechtvaardigheid verlenen. Vervolgingen en moordpartijen door en door toedoen van de cruusbroeders waren er het gevolg van. Dr K. O. Meinsma ⁵⁾ maakt het zeer aannemelijk, dat ook de Kamper Joodse nederzetting in deze tijd van epidemische zinsverbijstering is verdwenen. Zodat waarschijnlijk Kampen gedurende enige eeuwen „judenrein” geweest zal zijn.

In de dagen van Vollenhove was er een roep om Joden toe te laten. Het gedicht zegt duidelijk genoeg, dat niet idiële motieven hier meespraken: men zag in de vestiging der Joden een middel om de verlopen handel weer op de been te helpen.

Volkomen in overeenstemming met de vox populi en met voorbijgaan van 's dichters oproep tot „heldendom”, namen de vroede vaders van Kampen een belangrijke beslissing. Er was n.l. in dat zelfde jaar 1661 bij het stadsbestuur een verzoekschrift ingediend „uytten naem en door eenige (Portugees-Joodse) cooplieden van de Joodsche natie, om alhier met verscheiden familiën haar te mogen transporterēn,

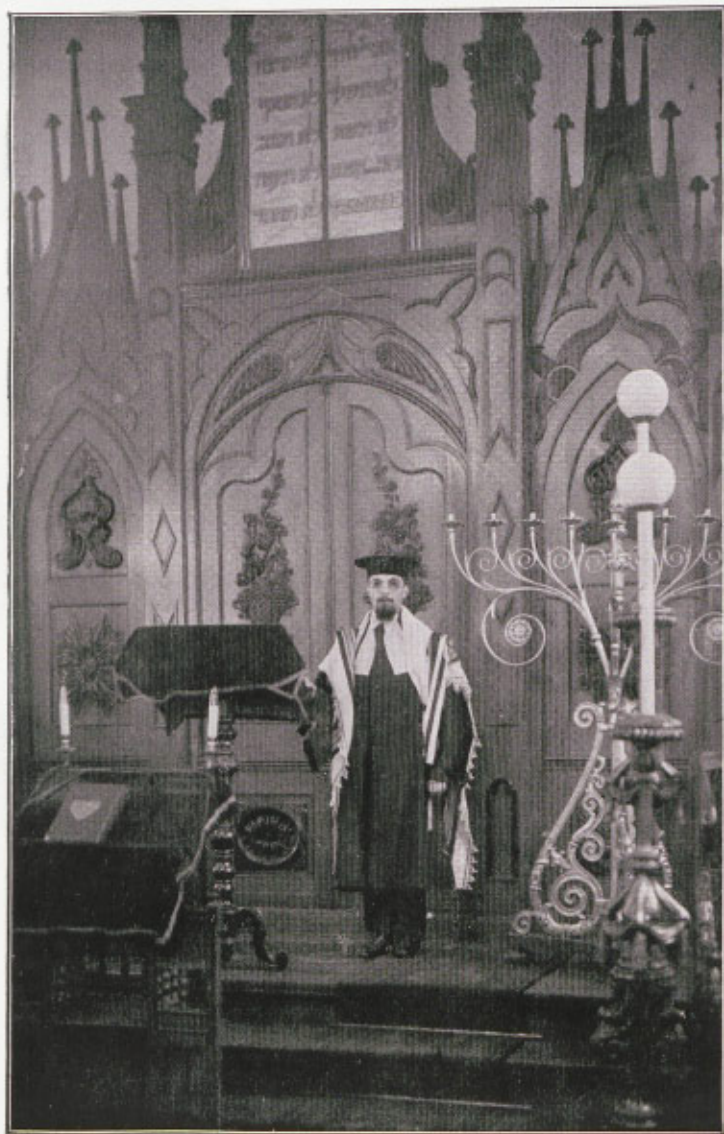
⁵⁾ De Zwarte Dood.

vrije exercitie van haere religie en het recht der burgeren te mogen genieten, onder presentatie van door alle bequame wegen en middelen de coophandel hier ter stede soo veel doenlijk te drijven, die te stabiliëren en te doen aangroeyen, voorbehouden dat gene Joden van de Duitsche natie, om redenen, mochten worden toegelaten, als met haer preallabele communicatie en advys."

In overleg met de „geswoorne gemeente" werd nu door „Burgemeesteren, Schepenen en de Raedt" bepaald op 5 Februari: „Eerstelijck, dat dieselve en die noch verder van haere natie gequalificeerd zijnde, tot drijvinge van coophandel haer alhier sullen willen transportereren om te wonen, sullen worden toegelaten en bij provisie in een van hare huisen, de oeffeninge van haere religie vry sullen hebben te exerceeren, sodaenigh als hetselve naer de wet Mosis is geboden en toegelaten, edoch bij aanwas willende timmeren een speciaele Synagogue, soo en sal hetselve niet mogen geschieden op de Oude Straat, of omtrent enige publique Kercke deser stadt. Ten tweden, dat sy supplianten en die van haere natie nae het winnen van deser stadt groote of cleine burgerschap, tegents betaelinghe der jura daertoe staende, sullen hebben te genieten alle rechten, privilegiën en immunityten, gelyck en als bij andere burgeren worden beseten en genoten, onder praestatie nochtans van den burgerlycken eedt, ende behoerlycke gehoorsaamheyt, en het draegen van alle burgerlycke lasten."

Ten derde werd het verzoek, dat geen Hoogduitse Joden te Kampen zouden worden toegelaten, dan „naer ingenomen advys van de oudsten onder haer" door het stadsbestuur ingewilligd. Dit college verwachtte van hen als tegenprestatie „dat sy oock wel op het yverigste, soo veel doenlyck, de negotie hier ter stede sullen hebben te dryven."

Ten slotte werd aan dit verlot tot inwoning de volgende bepaling toegevoegd: „Ende byaldien, tegen vermoeden, hier van yets mochte worden vergeten, soe sullen sy ofte hy, die sulx mochte comen te begaen, de facto syn versteeken van

Interieur van de Synagoge. De heer M. Druijff, leraar bij de Joodse gemeente, vertrok in Februari 1940. Het gebouw werd onder de Duitse bezetting ontruimd.

alle gerechtigheden, beneficiën en immuniteyten haer ofte hem by desen eenigsints geaccordeerd of toegestaen. Sonder arglist." 6)

Omtrent de toegelaten Portugeesche Joden is voor het overige weinig bekend. Het schijnt evenwel, dat zij er niet in geslaagd zijn te Kampen hun zaken tot bloei te brengen en dat zij na korte of langere tijd de stad weer hebben verlaten.

Waarschijnlijk waren de Joden, die zich later hier vestigden van Duitse afkomst en hielden ze zich bezig met „den handel langs de straeten; vooral in „lamoenen en cytroenen“.

Hengelo (O.), December 1946

C. J. Bouhuijs.

6) Citaat uit Nanninga Uitterdijk, voorkomende in De Joden in Overijssel tot 1814. Nagelaten dissertatie van Helena Poppers.